

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Джерела, історіографія та методологія дослідження.....	7
1.1. Джерельна база дослідження.....	7
1.2. Історіографія проблеми.....	12
1.3. Методологічні засади.....	18
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ.....	22
РОЗДІЛ II. Ф. Франко і громадянська війна в Іспанії.....	24
2.1. Військовий заколот 17 липня 1936 р. й піднесення Ф. Франко на початку громадянської війни.....	24
2.2. Початок формування основних рис франкізму та подальша інтернаціоналізація конфлікту.....	33
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ.....	47
РОЗДІЛ III. Іспанія у Другій світовій війні.....	49
3.1. Позиція Ф. Франко на міжнародній арені під час Другої світової війни.....	49
3.2. Внутрішній розвиток Іспанії під час воєнного протистояння.....	57
ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ.....	65
РОЗДІЛ IV. «Нова держава» Ф. Франко.....	67
4.1. Політичний розвиток Іспанії в роки міжнародної ізоляції (друга половина 1940-х – 1950-і рр.).....	67
4.2. Початок формування підвалин демократичної трансформації франкізму наприкінці 1950-х – перша половина 1970-х рр.....	77
ВИСНОВКИ ДО IV РОЗДІЛУ.....	84
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	89

ВСТУП

Актуальність теми. В останні десятиріччя навколо іспанських політичних, соціально-економічних і адміністративно-територіальних перетворень зосереджена увага міжнародної громадської і наукової спільноти. Безпрецедентний та ефективний перехід Іспанії до демократії (мирний характер, досягнення національного порозуміння, визначення загальнонаціональних пріоритетів) став взірцевою і найбільш оптимальною трансформацією в Європі кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Головним досягненням іспанської нації та її політичної еліти, які пережили у ХХ ст. майже 40-річну історію авторитарного режиму, слід вважати те, що за три десятиріччя вдалося досягти позитивних результатів у всіх сферах суспільного життя для всіх без винятку соціальних верств.

Унікальність іспанського досвіду ставить на порядок денний необхідність аналізу, перегляду й спростування концептуальних основ франкізму, його політики, успадкованих молодого вітчизняною іспаністикою від радянської епохи. Також існує певна необхідність у з'ясуванні соціального характеру франкізму і вирізнення тих його внутрішніх підвалин, які спричинили його мирну заміну парламентською демократією.

Вивчення досвіду інших країн важливе також тому, що перехідний період, у якому ще перебуває наша держава, – це завжди особливий стан суспільства зі своєю логікою, динамікою і механізмами розвитку. Перед країнами, які вступили в нього, виникає зазвичай низка подібних проблем. Серед них – забезпечення легітимності нової влади, пошуки консенсусу й порозуміння між протилежними соціально-політичними силами, досягнення суспільної стабільності.

Успішно реалізований перехід до демократії дає багатий матеріал для роздумів, допомагає краще зрозуміти власні проблеми, знайти ефективні шляхи їх розв'язання. На нашу думку, є доконаним фактом те, що специфіка

іспанської демократичної трансформації зумовлена характером її особливостями функціонування попереднього політичного режиму, тому події в Іспанії з 1936 до 1975 рр. не можна розглядати відірвано від контексту загальної історії Іспанії та її світу, оскільки вона є її логічним продовженням, наслідки яких бачимо і зараз, тому дане дослідження є актуальним.

Об'єктом дослідження є Іспанія в роки франкізму.

Предметом дослідження є політична діяльність іспанської франкістської держави у 1936-1975 рр.

Хронологічні межі охоплюють 1936-1975 рр. Нижня межа пояснюється початком громадянської війни в Іспанії та приходом до влади в країні Ф. Франко. Верхня межа обумовлена смертю фундатора авторитарної політичної системи, початком її мирного демонтажу та заміни парламентською демократією.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Іспанії.

Метою роботи є дослідження характерних особливостей, світоглядних засад франкістського режиму; з'ясування специфіки формування передумов мирного переходу іспанського суспільства до повноцінної демократичної системи.

Мета зумовила розв'язання таких **наукових завдань**:

- визначити рівень вивчення теми в історіографії та її джерельну базу;
- дослідити засади, характерні особливості, історичне та національне підґрунтя юридично-нормативної бази франкістського режиму;
- вивчити поетапну специфіку та конкретику внутрішньополітичних процесів у франкістській державі;
- на підставі аналізу внутрішньої політики систематизувати ідеологічні та світоглядні засади франкізму, їхні історичні витоки та походження;
- простудіювати головні ознаки модернізації франкізму та генези мирного переходу Іспанії від авторитаризму до демократичної парламентської системи.

Теоретико-методологічну основу роботи становлять принципи історизму, системності, об'єктивності та всебічності при оцінці внутрішньо-та зовнішньополітичних процесів франкістської Іспанії.

Принцип історизму дає змогу розглянути факти, події, явища і процеси в їх історичній ретроспективі та послідовності. Завдяки принципу історизму вдалося простежити еволюцію франкістського режиму та становлення демократичного суспільства у відповідності з хронологічними, причинно-наслідковими зв'язками між досліджуваними процесами та явищами у поєднанні з тогочасними об'єктивними умовами.

Принцип об'єктивності передбачає всебічний розгляд та аналіз історичних фактів, подій, явищ та процесів. Об'єктивність пізнання досягається через багатоаспектне вивчення предмета: опрацювання достатньої кількості джерел, застосування доцільних та необхідних методів і використання отриманих результатів, що і було реалізовано у дипломній роботі.

У дослідженні були застосовані загальнонаукові (аналіз, синтез, опис, пояснення) та спеціальні історичні (типологічний, порівняльний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний) методи. Спеціальні методи дозволили зробити комплексний та узагальнений аналіз політики франкістського режиму в 1936-1975 рр.

Наукова новизна роботи визначається наступним: враховуюче те, що вітчизняна іспаністика перебуває, фактично, на зародковому етапі пропонується, на рівні магістерської роботи, наукова розробка політичної діяльності франкістського авторитарного режиму, який базувався на унітаризмі, корпоративізмі, традиційних монархічних інституціях, конфесійності, «органічній демократії». Також було досліджено питання конкретно-історичного та юридично-правового наповнення політики авторитарного франкістського режиму. Загалом було доведено, що авторитаризм розвитку незалежно від волі та бажання авторитарного правителя формує передумови для демократизації суспільства, його

політичної лібералізації і таким чином створює ґрунт та умови свого еволюційного самознищення.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що воно є основою для всебічного й поглибленого вивчення історії Іспанії ХХ ст., а саме: студіювання тоталітарно-авторитарної проблематики, типології й моделей авторитаризму, його ознак, специфіки внутрішньої та зовнішньої політики, генези й особливостей еволюції і формування передумов для подальшої демократичної трансформації авторитарної системи і заміни її повноцінною демократією. Матеріали роботи можуть бути використані при написанні статей, доповідей, рефератів з новітньої історії Іспанії, Західної Європи. Унікальний іспанський досвід транзиту від авторитарної політичної системи до демократичної, умови для якого були підготовлені франкізмом, може прислужитися в реалізації завдань сучасного українського державотворення.

Апробація результатів дослідження. Отримані наукові результати роботи двічі доповідалися на засіданні кафедри всесвітньої історії у жовтні та грудні 2017 р., а також під час виступу на Звітній студентській науковій конференції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (квітень 2017 р.)

Публікації. По темі роботи здійснена 1 публікація в студентському науковому збірнику історичного факультету Національного університету імені Івана Огієнка (2017, вип. 14).

Обсяг і структура. У відповідності до поставленої мети наукового пошуку робота складається зі вступу, чотирьох розділів, узагальнюючих висновків, списку використаних джерел та літератури, що містить 74 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 97 сторінок, з них основного тексту – 88.

ВИСНОВКИ

Франциско-Пауліно-Ерменгільдо-Теодуло Франко-і-Баамонде одна з найцікавіших постатей у новітній історії Іспанії. За часів Радянського Союзу Ф. Франко прийнято було вважати «диктатором», «главою фашистського режиму», «катом іспанського народу». Англійський прем'єр-міністр У. Черчилль [17] називав його «вузьколобим диктатором з обмеженими поглядами». Офіційні видання Іспанії вихваляли Франко і називали його «рятівником нації». Всі ці характеристики різні і вказують тільки на те, що Франко був диктатором і що в нього була залізна воля. Українська дослідниця О. П. Іваницька [31] вказує, що більш доцільно називати режим Франко «авторитарним».

В роки франкізму в Іспанії відбулися феноменальні економічні й соціальні зміни. Тривала громадянська війна започаткувала особливу модель політичного лідерства, репрезентовану каудилізмом, який легалізувався згодом як постійна форма здійснення влади. Персоніфікованість структур франкістського режиму дозволяє, разом з тим, стверджувати, що франкізм не був класичною одноособовою диктатурою, оскільки Франко рахувався з інтересами громадських і політичних сил, серед яких виділимо представників збройних сил, католицької церкви, фаланги і державного бюрократичного апарату, а також монархістів і технократів. Роль іспанського каудильйо заключалася в об'єднанні різноманітних професійних, громадських і політичних угруповань всередині правлячого блоку.

Аналіз семи органічних фундаментальних законів дозволяє класифікувати сутнісні риси держави, створеної Франко. Вона базувалася на постійних та незмінних принципах Національного руху, корпоративізм, традиційної монархії, конфесійності, була представницькою на засадах «органічної демократії», соціальною. Водночас, франкістська держава не

була правовою через повну відсутність поділу гілок влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Пізній франкізм є повноцінним варіантом авторитаризму розвитку, за якого відбулися такі зрушення, на які взагалі здатен авторитарний режим, зорієнтований на розвиток. Узагальнено характерні для пізнього франкізму зрушення можна представити наступним чином: у політиці – лібералізація авторитарного режиму, поява і розвиток елементів громадянського суспільства; в ідеології – відмова від крайнього націоналізму і релігійного фанатизму при збереженні антикомуністичної спрямованості; в економіці – завершення переходу від аграрного суспільства до індустріально-аграрного; у соціальній сфері – суттєве покращення матеріального добробуту мільйонів іспанців, формування багаточисельного середнього класу; в соціальній психології – радикальні зміни в менталітеті іспанців. Загалом авторитаризм розвитку кінця 1950-х – першої половини 1970-х років призвів до таких змін, яких не знала вся попередня історія Іспанії.

Відновлення франкізмом монархії визначило механізм передачі влади після смерті каудильйо, розв'язало питання про постать гаранта і об'єднувача нації на перехідний період. Діяльність монарха дозволила Іспанії розірвати безперервне коло повстань, громадянських воєн, змін різних типів авторитаризму і вийти на демократичний шлях парламентсько-конституційного розвитку.

Величезна роль в цьому історичному процесі належить іспанській політичній еліті, представленій різними за своїми ідеологічними і політичними поглядами лідерами, партіями, рухами. Їй вдалося знайти і реалізувати своє розуміння «особливого іспанського шляху» – національної ідеї як ідеї європеїзації Іспанії і досягнення на основі національної згоди якісно нового рівня духовного, культурного, економічного, соціально-політичного життя.

В результаті політичної діяльності франкістського режиму і здійснених після смерті Франко перетворень, для яких франкізм створив низку

необхідних передумов, Іспанія отримала стійкі духовно-моральні основи суспільства, стабільну політичну культуру з очевидними демократичними тенденціями, розвинені інфраструктуру і сегменти громадянського суспільства, а також економіку, яка стабільно розвивалася на ринкових засадах. Перетворення колишньої країни «другого ешелону капіталізму», яка пережила кровопролитну громадянську війну, в одну із найефективніших країн Євросоюзу – унікальне явище в новітній політичній історії країн Європи.

Отже, характеризуючи стиль управління в Іспанії епохи Франко приходимо до висновку, що такий стиль є авторитарним. Проте, він мав свої власні, неповторні особливості, які можна назвати «іспанським варіантом». Так, незважаючи на авторитарний стиль правління, Франко не передбачав всеохоплюючого диктату. Диктат був однобічним, оскільки не було зруйновано інститут родини, церкви, ринку, традицій, відносин власності. Такий режим не руйнував первинні соціальні основи життя, і ніс у собі тільки обмеження свободи, не забороняючи її зовсім. Саме це відрізняло Іспанію 1939-1975 рр. від панування, в першу чергу, сталінського режиму в СРСР, а вже потім, нацистського режиму, встановленого Гітлером і фашистського режиму Муссоліні в Італії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела:

1. Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы / В. И. Дашичев. – М.: Наука, 1973. – Т. 1 Подготовка и развертывание нацистской агрессии в Европе 1933-1941. – 766 с.
2. Декрет Главы Государства об утверждении Регламента Совета Королевства / пер. под ред. Г. С. Гурвича // Конституции буржуазных государств Европы. — М.: Издательство иностранной литературы, 1957. — С. 526-533.
3. Декрет об утверждении «Хартии труда» / пер. под ред. Г. С. Гурвича // Конституции буржуазных государств Европы. — М.: Издательство иностранной литературы, 1957. — С. 499-507.
4. Документы внешней политики СССР. Том 19. 1 января – 31 декабря 1936 г. – М.: Политиздат, 1974. – 823с.
5. Документы министерства иностранных дел Германии: Выпуск III. Германская политика и Испания (1936–1943 гг.). – М.: ОГИЗ Государственное издательство политической литературы, 1946. – 184 с.
6. Закон Главы Государства о народном референдуме / пер. под ред. Г. С. Гурвича // Конституции буржуазных государств Европы. — М.: Издательство иностранной литературы, 1957. — С. 520.
7. Закон Главы Государства о наследовании поста Главы Государства / пер. под ред. Г. С. Гурвича // Конституции буржуазных государств Европы. — М.: Издательство иностранной литературы, 1957. — С. 521-525.
8. Закон Главы Государства об утверждении «Хартии испанцев» / пер. под ред. Г. С. Гурвича // Конституции буржуазных государств Европы. — М.: Издательство иностранной литературы, 1957. — С. 514-519.

9. Закон Главы Государства об учреждении испанских Кортесов / пер. под ред. Г. С. Гурвича // Конституции буржуазных государств Европы. — М.: Издательство иностранной литературы, 1957. — С. 508-513.
10. Коминтерн и Гражданская война в Испании. Документы / ред. С. П. Пожарская. — М.: Наука, 2001. — 528 с.
11. Майский И. М. Испанские тетради / И. М. Майский. — М.: Воениздат, 1962. — 200 с.
12. Орехов В. Два фронта / В. Орехов // Часовой. — Париж, 1936. — № 173. — С. 4.
13. Резолюция 1-й сессии ООН № 39 (1) от 12 декабря 1946 г. Взаимоотношения между Членами Объединенных Наций и Испании [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.un.org/ru/ga/1/docs/1res.shtml>
14. Русский доброволец в Испании // Часовой. — Париж, 1936. — № 173. — С. 5-6.
15. Тегеран — Ялта — Потсдам: Сборник документов / Сост.: Ш. П. Санакоев, Б. Л. Цыбулевский. — М.: Международные отношения, 1970. — 416 с.
16. Франко Ф. Масонство / Ф. Франко. Пер. с исп. А. М. Иванова. — М.: «Слава!» ООО «Форт-Профи», 2008. — 304 с.
17. Черчилль У. Вторая мировая война (В 3-х книгах) / У. Черчилль. — М.: Воениздат, 1991. — Кн. 1. Т. I-II. — 592 с.
18. A decree banning Freemasonry, Communism and other secret societies [Электронный ресурс] / Masonic papers by W.Bro. Juan Carlos Alvarez // PIETRE-STONES Review of Freemasonry. — Режим доступа: <http://www.freemasons-freemasonry.com/franco.html>

II. Література:

Монографії та статті:

19. Антонов М. От лжекапитализма к тоталитаризму / М. Антонов. – М.: Альта-Принт, 2008. – 592 с.
20. Гарсия Х. Испания XX века / Х. Гарсия. – М.: Мысль, 1967. – 486 с.
21. «Голубая дивизия» и другие испанцы [Электронный ресурс]: [интервью с шефом бюро испанского агентства новостей «EFE» в Москве М. Фернандэсом Басом / вели В. Дымарский, Д. Захаров] // Эхо Москвы. – 2010. – 16 августа. – Режим доступа: <http://echo.msk.ru/programs/victory/703276-echo/>. – Назва з екрана.
22. Глазов А. А. Путч 17-18 июля 1936 г. и возвышение Ф. Франко в начале Гражданской войны в Испании / А. А. Глазов // Вестник РУДН. Серия: Всеобщая история. – 2016. – № 1. – С. 31-38.
23. Дамс Х. Г. Франсиско Франко: Солдат и глава государства / Х. Г. Дамс. Пер. с нем. И. Жаровой. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 352 с.
24. Данилов С. Ю. Гражданская война в Испании (1936-1939) / С. Ю. Данилов. – М.: Вече, 2004. – 352 с.
25. Дорога безладу веде до диктатури // Урядовий кур'єр. – 2016. – 16 лип. (№ 132). – С. 8.
26. Дорфман М. Испанский Холокост: есть времена, когда молчать, – значить, лгать [Электронный ресурс] / М. Дорфман // Sensus novus. – 2012. – Режим доступа: <http://sensusnovus.ru/analytics/2012/01/09/12353.html>. – Назва з екрана.
27. Дэвис Н. История Европы / Н. Дэвис; пер. с англ. Т. Б. Менской. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 943 с.
28. Елпатьевский А. В. Голубая дивизия. Военнопленные и интернированные испанцы в СССР / А. В. Елпатьевский. – СПб.: Алетейа, 2015. – 268 с. – Электрон. аналог друк. вид.: режим доступа: <http://www.litmir.me/br/?b=267926>

- 29.** Іваницька О. П. Пізній франкізм: особливості та наслідки трансформації [Електронний ресурс] / О. П. Іваницька // Вісник Київського Міжнародного Університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2005. – Вип. 4. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/04/ivanytska.htm>. – Назва з екрана.
- 30.** Іваницька О. П. Франкізм як різновид тоталітарно-авторитарних режимів / О. П. Іваницька // Вісник Київського Міжнародного Університету. Серія: Міжнародні відносини. – К.: КиМУ, 2003. – Вип. 2. – С. 110-119.
- 31.** Іваницька О. П. Франко – каудильйо Іспанії / О. П. Іваницька. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 432 с.
- 32.** Калинина Е. Ю. Испания и Россия: общая судьба. Эволюция формы государства в современный период / Е. Ю. Калинина. — СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2007. – 176 с.
- 33.** Ковалев Б. Н. Воспоминания мирного русского населения о военнослужащих испанской «Голубой дивизии» (1941–1943) / Б. Н. Ковалев // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. Серия «Гуманитарные науки». – Великий Новгород, 2015. – № 87, Ч. 2. – С. 20-23.
- 34.** Ковалев Б. Н. Испанцы на Новгородчине (40–50-е гг. XX в.): от «Голубой дивизии» до Боровического лагеря военнопленных / Б. Н. Ковалев // Новгородский исторический сборник. – СПб., 2011. – 12(22). – С. 436-452.
- 35.** Красиков А. А. Испания и мировая политика. Полвека дипломатической истории / А. А. Красиков. – М.: Междунар. отношения, 1989. – 352 с.
- 36.** Креленко Д. М. Франкистская Испания во Второй мировой войне или краткий рассказ о том, что Франко не сделал для Гитлера [Електронний ресурс] / Д. М. Креленко. – 2014. – Режим доступу: <http://eurasianworkshop.com/?p=249>. – Назва з екрана.

- 37.** Креленко Д. М. Франсиско Франко: путь к власти / Д. М. Креленко. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2002. – 216 с.
- 38.** Малай В. В. «Невмешательство» в дела Испании как феномен европейской политики урегулирования регионального конфликта (середина 1937 г. начало 1939 г.) / В. В. Малай // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. – 2010. – №19 (90). Вып. 16. – С. 78-87.
- 39.** Малай В. В. Международные аспекты гражданской войны в Испании 1936-1939 гг. в зарубежной историографии / В. В. Малай // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. – 2012. – № 19 (138). Выпуск 24. – С. 63-71.
- 40.** Морозов Е. В. Гибралтарский вопрос в международных отношениях периода Второй мировой войны [Электронный ресурс] / Е. В. Морозов // Гуманитарные научные исследования. – 2013. – № 5. – Режим доступа: <http://human.snauka.ru/2013/05/3117>. – Назва з екрана.
- 41.** Нагиева Э. А. Внешняя политика Испании во время Второй мировой войны (1939–1945 гг.) [Электронный ресурс] / Э. А. Нагиева, А. А. Челядинский. – 2014. – Режим доступа: <http://www.evolutio.info/content/view/2188/235/>. – Назва з екрана.
- 42.** Невероятные приключения испанцев в России [Электронный ресурс]: [интервью с шефом бюро испанского агентства новостей «EFE» в Москве М. Фернандэсом Басом и д-ром ист. наук Б. Ковалевым / вели В. Дымарский, Д. Захаров] // Эхо Москвы. – 2011. – 5 февраля. – Режим доступа: <http://echo.msk.ru/programs/victory/747317-echo/>. – Назва з екрана.
- 43.** Новиков М. В. Политика Германии и СССР в связи с началом гражданской войны в Испании 1936-1939 гг. / М. В. Новиков // Вестник Вятского государственного университета. – 2012. – 1 том 2. – С. 23-27.

- 44.** Орехова М. С. Проблемы «невмешательства» в гражданскую войну в Испании (1936-1939) в германосоветских отношениях / М. С. Орехова // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2016. – Т. 8 № 4/2. – С. 40-43.
- 45.** Орехова М. С. Франко и Гитлер: отношения двух диктаторов в 1936-1943 гг. / М. С. Орехова // Теория и практика общественного развития. – Краснодар: ХОРС, 2014. – № 10. – С. 106-109.
- 46.** Островский В. Каудильо [Электронный ресурс] / В. Островский // Мигдаль Times. – 2008. – № 98. – Режим доступа: <http://www.migdal.org.ua/times/98/17255/>. – Назва з екрана.
- 47.** Павлишена Ю. В. Внутрішня політика франкістського режиму в 1939-1945 роках [Електронний ресурс] / Ю. В. Павлишена // Вісник Київського Міжнародного Університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2005. – Вип. 4. – Режим доступа: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/04/pavlishena.htm>. – Назва з екрана.
- 48.** Павлишена Ю. В. Внутрішня політика франкістського режиму в Іспанії: Автореф. дис. ... канд. іст. наук № 07.00.02 / Ю. В. Павлишена. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – 20 с.
- 49.** Павлишена Ю. В. Проблематика авторитаризму розвитку (на прикладі франкістської Іспанії 1960-х – першої половини 1970-х років) [Електронний ресурс] / Ю. В. Павлишена // Вісник Київського Міжнародного Університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2007. – Вип. 5. – Режим доступа: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/05/pavlyshena.htm>. – Назва з екрана.
- 50.** Павлишена Ю. В. Радянська парадигма політики франкістського режиму в Іспанії 1939-1975 років [Електронний ресурс] / Ю. В. Павлишена // Вісник Київського Міжнародного Університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2004. – Вип. 3. – Режим доступа: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/03/pavlishena.htm>. – Назва з екрана.

- 51.** Пидлуцкий А. Франсиско Франко: непобежденный генералиссимус [Электронный ресурс] / А. Пидлуцкий // Зеркало недели. – 2001. – № 36 (360). – Режим доступа: <http://web.archive.org/web/20080107034046/http://www.zn.ua/3000/3150/32210/>. – Назва з екрана.
- 52.** Пилипенко Т. І. Органічний закон держави та його роль в консолідації іспанського суспільства / Т. І. Пилипенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2000. – Вип. II. – С. 217-221.
- 53.** Платошкин Н. Гражданская война в Испании. 1936-1939 / Н. Платошкин. – М.: Олма-Пресс, 2005. – 480 с.
- 54.** Пожарская С. П. Внутренние и внешние факторы утверждения фашизма в Испании / С. П. Пожарская // История фашизма в западной Европе. – М.: Наука, 1978. – С. 287-340.
- 55.** Пожарская С. П. Генералиссимус Франко и его время / С. П. Пожарская // Новая и новейшая история. – 1990. – № 6. – С. 164-185.
- 56.** Пожарская С. П. Гражданская война и франкизм в Испании / С. П. Пожарская, А. В. Шубин // Тоталитаризм. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления. – М.: Памятники исторической мысли, 1996. – С. 150-179.
- 57.** Пожарская С. П. Испанская «Голубая дивизия» на советско-германском фронте (1941–1943 гг.) / С. П. Пожарская // Крестовый поход на Россию: Сборник статей. – М.: Яуза, 2005. – С. 328-375.
- 58.** Пожарская С. П. Послевоенный франкизм и его демонтаж / С. П. Пожарская, С. М. Хенкин // Тоталитаризм. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления. – М.: Памятники исторической мысли, 1996. – С. 421-438.
- 59.** Пожарская С. П. Тайная дипломатия Мадрида / С. П. Пожарская. – М.: Международные отношения, 1971. – 272 с.

- 60.** Пожарская С. П. Франсиско Франко и его время / С. П. Пожарская. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – 410 с.
- 61.** Понеделко Г. Испания: социальное измерение демократических преобразований / Г. Понеделко // Мировая экономика и международные отношения. – М., 2004. – № 1. – С. 80-88.
- 62.** Пономарева Л. В. Эволюция Франкистского режима (1950-1975 гг.) / Л. В. Пономарева // История фашизма в западной Европе. – М.: Наука, 1978. – С. 468-500.
- 63.** Понтинг К. Всемирная история. Новый взгляд / К. Понтинг; пер. с англ. А. Немировой, Н. Татарковской и др. – М.: АСТ: Астрель, 2010. – 958 с.
- 64.** Престон П. Франко: Биография / П. Престон; пер. с англ. Ю. В. Бехтина. – М.: Центрполиграф, 1999. – 701 с.
- 65.** Протасенко С. В. Идеология франкизма – при Франко и после [Электронный ресурс] / С. В. Протасенко // ПОЛИТЭКС. – 2008. – Т. 4. – № 1. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/409/30/>. – Назва з екрана.
- 66.** Райхель Ю. Під прапором Іспанської республіки. Про деструктивну роль радянських спецслужб / Ю. Райхель // День. – 2016. – 29-30 лип. (№ 133-134). – С. 21.
- 67.** Уриарте-Путинцева Е. А. Франсиско Франко и приход к власти технократов в конце 50-х годов / Е. А. Уриарте-Путинцева // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – М.: МГУ, 2001. – №3. – С. 112-128.
- 68.** Хенкин С. М. Испания после диктатуры (социально-политические проблемы перехода к демократии) / С. М. Хенкин. – М.: Наука, 1993. – 200 с.
- 69.** Хмель А. О. Франсіско Франко: від солдата до глави держави (політичний портрет) / А. О. Хмель // Наукові праці. Історія. – Миколаїв, 2010. – Т. 140, № 127. – С. 72-77.

70. Ходжес Г. Э. Франко: Краткая биография / Г. Э. Ходжес; пер. с англ. Г. М. Цареградского. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 382 с.
71. Якубув А. Українці на барикадах Піренеїв в Іспанській громадянській війні 1936-1939 років / А. Якубув // Всесвіт. – 2014. – № 9-10. – С. 262-274.

III. Підручники, посібники, довідникові видання:

72. Волкова Г. И. Политическая история Испании XX века: Учеб. пособие / Г. И. Волкова, А. В. Дементьев. – М.: Высш. шк., 2005. – 191 с.
73. Испания. 1918-1972. Исторический очерк / отв. ред. И. М. Майский. – М.: Наука, 1975. – 496 с.
74. Лалагуна Х. Испания: История страны / Х. Лалагуна; пер. с англ. Е. Габитбаевой, М. Башкатова. – М.: Эскмо; СПб.: Мидгард, 2009. – 352 с.